

דרך הקוצרים

א. אבות ותולדות מול "כדרך הקוצרים" ובשינוי

איסורי הקצירה והבצירה הינם שניים מתוך ארבעת איסורי התורה היסודיים בשביעית. על אף מרכזיותם, לא ברור לגמרי במה הם עוסקים ומה אסור לפיהם, ורבים עסקו בבירור הכלול בהם. בשיעור על אכילה מן השמור ראינו את שיטות הראשונים השונות שדנו ביכולת לקצור ולבצור על אף האיסור במצבים מסוימים ובהגבלות שונות. כעת נדון בפרטים עצמם תוך התמקדות בדברי הרמב"ם. מהפסוקים עצמם ניתן להבין כי הקצירה והבצירה נאסרו לחלוטין (ויקרא כה, ה):

את ספיק קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר.

אמנם, ממדרשי ההלכה עולה תמונה אחרת בנוגע לפסוק. על פי התורת כהנים האיסורים על הקצירה והבצירה אינם ציוויים מוחלטים (בהר"א, ג):

לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים.

לפי דרשת התורת כהנים האיסור הוא רק על קצירה ובצירה כדרך הקוצרים¹ והבוצרים. אדם הקוצר ובוצר באופן שונה מהרגיל אינו עובר על האיסור. לעיל כבר נגענו בצמצום האיסור לפעולה בדרך הרגילה בלבד, והסברנו כי צמצום זה משקף את עניינו של האיסור – להגביל את האדם שלא ינהג ביבול כבעלים.

הגבלת איסורי הקצירה והבצירה מעלה קושי: כבר ראינו בשיעורים הקודמים את דברי הגמרא במועד קטן (ג.) על החילוק בין אבות לתולדות – אבות מלאכה נאסרו ואילו תולדותיהם מותרות. האמירה ששינוי מדרך הקוצרים אינו נחשב לקצירה מבטלת לכאורה את הצורך בדברים אלה: אם ממילא קצירה שונה אינה קצירה, אין צורך בהיתר התולדות כדי להתירה! תלישה ביד במקום קצירה במגל, למשל, תהיה

1. בלשון התורת כהנים לא נאמר אמנם במפורש שאיסור הקצירה הוא רק כדרך הקוצרים, אבל הראשונים כתבו שאיסורי הקצירה והבצירה מקבילים, עיין רמב"ן ויקרא כה, ה ובדברי הרמב"ם המובאים בהמשך.

מותרת לא מפני שהתולדות התמעטו מאיסורי השביעית, אלא מפני שאין זו דרך הקוצרים. מהותית לא מדובר בקצירה.

קושיה זו עולה גם בכיוון השני: מה דין פעולה שאיננה קצירה ממש אבל היא חלק מדרך הקוצרים הרגילה? יהיה קשה ללמוד מהסוגיה במועד קטן שהיא מותרת, מכיוון שסוף כל סוף זו התנהגות כבעלים. אפשר היה לומר שלא כל התנהגות כבעלים נאסרה אלא רק קצירה ממש, אלא שמהרמב"ם עולה כי עיקרון "כדרך הקוצרים" מורחב למלאכות נוספות (ד, א):

ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הרמב"ם עוסק בהלכה זו ב"דרך הקוצרין", ואינו כולל בה את הקצירה עצמה בלבד, אלא מכלול של פעולות – קצירה, העמדת כרי ודישה. נראה שלדבריו גם אם השינוי יהיה רק בפעולה אחת, כגון בהעמדת הכרי בלבד, מכלול הפעולות כולו יהיה מותר; דבר המלמד לכאורה שהאיסור איננו מתמקד בפעולת הקצירה, אלא מכוון כלפי כל תהליך איסוף הפירות. תהליך זה כולל את כל הפעולות מהתלישה עד ההכנסה לגורן או המירוה.

אם כן, הקושיה חריפה: אם כל פעולה שמשתייכת לדרך איסוף הפירות כלולה באב המלאכה ונאסרת, וכל פעולה שאינה חלק מהדרך הרגילה מופקעת בלי קשר להיותה תולדה – מה משמעות דברי הגמרא על ההבדל בין אבות לתולדות?

ב. הקצירה בלבד אסורה מהתורה

ייתכן לומר שהפסוק "לא תקצור" אכן מתכוון במהותו לציווי "לא תאסוף", כלומר איסור על כל מכלול פעולות האיסוף, והגמרא במועד קטן באה לומר שפרשנות זו אכן נכונה – אלא שהפסוק כתב רק "לא תקצור" ולכן רק האיסוף הבסיסי נאסר מן התורה. פעולות אחרות שמשתייכות לתהליך זה, כגון העמדת כרי, אינן אב מלאכה ואינן אסורות מדאורייתא. לפי ההבנה הזו העמדת הכרי אינה אסורה מן התורה, אך מכיוון שהיא חלק מפעולות האסיף שינוי בה יפטור את הקוצר כדרכו.²

2. החזון איש (יב, ה) התלבט בלשון הרמב"ם והעלה כמה אפשרויות לקרוא את היחס בין הקצירה לשאר

החלוקה בין הקצירה הבסיסית, שנעשית במחובר לקרקע, ובין שאר מלאכות האיסוף שנעשות בתלוש עולה מהמשנה (ו, ב):

עושין בתלוש בסוריא אבל לא במחובר דשים וזורין ודורכין ומעמרין אבל לא קוצרין ולא בוצרין ולא מוסקים כלל אמר ר' עקיבא כל שכיוצא בו מותר בארץ ישראל עושין אותו בסוריא.

הבנת דברי רבי עקיבא תלויה בפירושים השונים, והפשוט מביניהם הוא שהמלאכות המותרות בארץ ישראל מדאורייתא, שנאסרו רק מדרבנן, מותרות אף מדרבנן בסוריא. כך פירשו רע"ב ותפארת ישראל בפירושם הראשון. לפי פירוש זה, המשנה מחלקת בין עבודות במחובר לעבודות בתלוש, ורבי עקיבא מסביר שחלוקה זו קשורה לחלוקה בסיסית יותר בין דאורייתא לדרבנן.

ג. קצירה לעבודת הארץ ולשם איסוף

הרב רוזנטל בכרם ציון³ דן בשאלה היסודית ומציע תשובה אחרת לאור חילוקו היסודי של הרמב"ם בין קצירה לעבודת הארץ⁴ ובין קצירת איסוף. מקורו של חילוק זה בדברי הרמב"ם שראינו לעיל (ד, א):

את ספיה קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו.

מדברי הרמב"ם עולה הבחנה בין שני סוגי קצירה: קצירה לעבודת הארץ וקצירה כחלק מעבודת האיסוף. אם נשוב לסוגיה במועד קטן, סוגיה זו עוסקת במלאכות

המלאכות שהוא מונה: "נראה דבקצר כל השדה לחוד לוקה ואם קצר לא נאסר התבואה, וחובט מעט מעט ואוכל, ואם דש בבקר או העמיד כרי משמע מדברי הר"מ דנמי לוקה. ואם כוונת רבינו שאינו לוקה עד שיעשה הכל כדרך בעלים שאר ימות השנה ניחא. ואי קצר מעט אפשר שאין איסור בהעמדת כרי ודישה בבקר ומש"כ וחובט מעט מעט אורחא דמלתא דכיון דקוצר מעט מעט חובט מעט מעט. אי נמי אתא לאפוקי שלא יקצור מעט מעט בהפסקה עד שיהיה לו הרבה ויעשה כרי, וזה לפי הצד דגם העמדת כרי בלאו".

3. וראה בדבריו של הרב רוזנטל בכרם ציון פרק ה הערה ג. ובכרם ציון השלם סימן כ"ב.

4. למשל קצירה שנועדה לפנות שטחים לזריעה וכדומה.

ששייכות לעבודת הארץ, כך שיתכן שגם הקצירה והבצירה המופיעות שם שייכות לתחום זה של עבודות. בשאר המקומות שעוסקים בדרך הקוצרים לעומת זאת העיסוק הוא במלאכת האיסוף. בדרך זו אפשר להסביר את דברי הרמב"ם: הוא מחלק בין שני סוגי קצירה. האחד שייך לעבודת הארץ ונחלק לאבות ותולדות, והשני שייך לתהליך האיסוף ובו הקריטריון לאיסור הוא דרך הקוצרים. ריבוי המלאכות שהרמב"ם מזכיר נכלל בסוג הקצירה השני, איסור על מלאכות האיסוף כדרכם, והגבלת החיוב לאבות בלבד נאמרה רק ביחס לסוג הקצירה הראשון, קצירה לעבודת הקרקע.

לאור הבנה זו דישה והעמדת כרי אסורות וחייבים עליהן, בניגוד לדרך הראשונה שחייבה רק במלאכת הקצירה עצמה והבינה שהדישה והעמדת הכרי יכולות רק לפטור מחיוב על קצירה אם שינה בהן.

אולם, לא ברור מנין למד הרמב"ם שיש הבחנה כה יסודית בין שני סוגי הקצירה עד כדי אמירה שרק בסוג אחד הותרו התולדות. כמו כן, קשה מאוד לומר שדברי רבא לא נאמרו על הקצירה המרכזית אלא רק על קצירה לגידול הקרקע.

ד. הגבלת האיסוף – שמירת הקדושה או אי בעלות

הגרש"ז אורבך (מעדני ארץ ד) מנסה לאפיין את איסורי הקצירה והבצירה. הוא מתלבט אם איסורים אלה קשורים למלאכות הארץ כמו הזריעה והזמירה, או שמכיוון שהם עוסקים בבעלות על הפירות הם שייכים לדיני קדושת הפירות. הנפקא מינא המרכזית להתלבטות זו היא פער הזמנים בין שני התחומים: מלאכות הארץ אסורות מראש השנה שבתחילת השמיטה ועד ראש השנה שאחריו, ואילו קדושת השביעית חלה על כל הפירות שנחנשו בשביעית, ודיניה תקפים לגבי אותם פירות גם בשנה השמינית. בשלב הבא, לאחר ההבנה שהקצירה תלויה בקדושת הפירות ולא בקרקע, עובר הגרש"ז להתלבט במה בדיוק תלוי האיסור – בקדושת הפירות או ביסוד ההפקרה (שם ה).

לכאורה שני הדברים נובעים מאותו יסוד, ונראה שהקצירה והבצירה כדרכם נאסרו בשל האיסור לנהוג בפירות השביעית כדרך בעלים בפירותיו. אולם הגרש"ז מניח בכל זאת שיכול להיות פיצול בין הדברים, ומדגים כיצד ייתכן מצב שפירות יהיו קדושים אך לא מופקרים. נביא כמה דוגמאות:

המנחת חינוך (פד) אומר שהפקר בשדה חרש שוטה וקטן תלוי בשאלה אם ההפקר הוא אפקעתא דמלכא או חובת גברא. אם השדה מופקר מאליו (אפקעתא דמלכא) אין מקום לחלק בין חרש שוטה וקטן לכל אדם, אך לשיטה שאדם צריך להפקיר את

שדהו, חרש שוטה וקטן אינם בכלל הציורי ולכן שדותיהם אינם הפקר. עם זאת, דיני קדושת שביעית בוודאי חלים גם על פירות בקרקע של חרש שוטה וקטן. במקרה זה תתעורר השאלה: אם איסור הקצירה כדרך הקוצרים תלוי ביסוד ההפקרה – לא יהיה איסור לקצור את הפירות הללו, אך אם יסוד האיסור הוא מדין הקדושה – יהיה אסור לקצור גם בשדה חרש שוטה וקטן.

הגרש"ז דן בנפקא מינא מיוחדת נוספת: איסור הבעלות נאמר רק בנוגע לפירות מחוברים, אך אחרי התלישה אפשר לזכות בהם, כך שבידי האדם נמצא פרי שהינו לגמרי בבעלותו אך עדיין קדוש. השאלה היא במקרה שאדם החליף את הפירות הקדושים בפירות מחוברים שאינם קדושים, כגון מהשישית או מהשמינית. מכיוון שקדושת שביעית תופסת גם בתמורה שלה, היא עוברת במקרה זה לפירות המחוברים, והתוצאה היא פירות קדושים שאין עליהם חובת הפקרה. אם הקצירה כדרך הקוצרים תלויה בחובת ההפקרה – במקרה זה יהיה מותר לקטוף כרגיל, אך אם היא תלויה בקדושת הפירות – גם פירות אלו יצריכו קטיפה בשינוי בשל קדושתם.

אם כן, גם אחרי ההנחה שהקצירה והבצירה קשורות לפירות, עדיין יש לשאול לאיזה דין הן משתייכות. גם בדיני הפירות יש תחומים שונים.

ה. הגדרת השינוי

כעת נשוב לעיין בדברי הרמב"ם שראינו, ונברר את השינויים הנצרכים בקצירה ובבצירה:

שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

מצד אחד, הרמב"ם מתאר מכלול שלם שכולו יחד הוא "דרך הקוצרים". לפי זה כל חריגה מהמכלול אמורה להתיר את כלל המלאכות. מצד שני, בתיאור דרכי ההיתר, הרמב"ם כותב "קוצר מעט" בניגוד לקצירת כל השדה, ו"חובט ואוכל" בניגוד לדישה והעמדת כרי. בזאת הולך הרמב"ם לקצה הנגדי – רק מלאכה בכמות קטנה מותרת, ושינוי אחר לא יוציא את המלאכה מידי איסור. אלה שני תיאורים קיצוניים, רק דרך הקוצרים המלאה אסורה ורק שינוי גמור מותר, ולא ברור מה דין השינויים שבתווך.

אפשרות פשוטה היא להבחין בין ההיתר ובין האיסור מדאורייתא: כדי לעבור על לאו דאורייתא צריך לעשות את כל המכלול כרגיל, אבל לכתחילה יש לשנות הכל. שינוי חלקי נאסר מדרבנן.⁵

בהמשך הפרק עוסק הרמב"ם גם בשינויים הנדרשים בבצירה (כב-נג):

ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה. וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה... וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

קריאת רצף ההלכות הללו מפתיעה מאוד: הכותרת מצהירה על עיסוק במלאכת הבצירה, "ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים", אלא שבפירוט ההלכות הרמב"ם אינו מזכיר כלל את הבצירה עצמה, לא באופן החיובי ולא באופן השלילי. לו השינוי הנדרש לפי הרמב"ם היה בפעולת הקצירה, היה אפשר לומר שפעולת הבצירה אחת היא ואין אפשרות לשינוי בעשייתה, אלא שגם בנוגע לקצירה הרמב"ם לא הזכיר שינוי באופן הקצירה אלא רק בכמות, ובוודאי אף באילן שייכת האפשרות לבצור בכמות קטנה.

צריך להבין, כנראה, שכפי שבקצירה העניין אינו בעצם המלאכה אלא באיסוף, גם בבצירה העניין הוא באיסוף. לכן הרמב"ם מוצא את העיקר בפעולות כמו הכנסה לבית הבד ולא בבצירה ממש ומדגיש את הצורך בשינוי בהם. מסתבר שגם שינויים באופן הפעולה משקפים חוסר בעלות, שכן אדם שאינו הבעלים פועל בשונה מהרגיל ובאופן לא מתוכנן. אפשרות אחרת היא שגם בבצירה מוקד השינוי הוא בכמות,

5. בניגוד לדברי הרמב"ם שגם לשינוי בשאר פעולות, מלבד הקצירה, יש השפעה ברובד הדאורייתא, כתבו פוסקים אחרים (שערי צדק יז, א-ב) שכל הדינים שנאמרו במשנה (ח, ו) על התלוש הם מדרבנן, ומדאורייתא השינויים הם דווקא בקצירה ובבצירה (הראיה החזקה לזה היא מהמשנה על סוריא (ו, ב), שראינו בתחילת הדברים). מסתבר שלדעתם חכמים חייבו שינוי בתלוש מתוך הרחבה של דיני דאורייתא. בחלק מהראשונים נשמע שלא מדובר בדינים מהותיים אלא במעין סייגים – כדי שלא ישכח שהפירות קדושים, או שלא ישכח ויבוא לגזול את העניים. ובלשון המיוחס לר"ש בספרא: "שלא ישכח שהם פירות שביעית הצריכוהו לעשות בשינוי" ועיין בספר המצוות לא תעשה רכג.

והשינויים באופן הפעולה משפיעים על הכמות.⁶

הדגש על כמויות קטנות מחדד את ההבדל בין השינוי בשביעית לשינוי בשבת. בהלכות שבת אנו מוצאים דרישות לשינוי דרסטי, ואילו בשביעית די בשינוי כמותי. העניין איננו לפעול אחרת מהרגיל אלא להתנהג שלא כבעלים, להידמות לעני המסתפק במועט ולא להשתלט על הכל. נראה שאדם הקוצר כל פעם מעט מעט, אך בסוף מצטברת אצלו תבואה מרובה – אין בכך משום שינוי. הדרישה איננה נוגעת לפעולה הנקודתית של הקצירה, אלא לאסיף כולו, שבבית יהיה פחות יבול מתמיד. איסור "לא תקצור" עומד בניגוד למצב של "ואספת את תבואתה" בשאר שש השנים.

לשינוי בכמות ובאופן ביצוע המלאכות יש השלכות נוספות; התשב"ץ (ב, רמז) עוסק בפטור מתרומות ומעשרות בשביעית, ומביא כמה הסברים לפטור זה. אחד מהם הוא שהחיוב בתרומות ומעשרות חל רק בגמר מלאכה, ושלב זה אינו קיים בשביעית:

איכא למיפטר מתרומה וממעשר דלא נתחייבו באלו אלא אחר העמדת כרי ובשביעית ליכא העמדת כרי.

התשב"ץ מפתיע באמירה שאי-העמדת הכרי מאפיינת מהותית את יבול השביעית, אין בו גמר מלאכה. אכילת פירות השביעית היא במהותה אכילת עראי. הדרישה לקצור מעט מעט מלמדת גם על אופי האכילה – מהעץ לפה.

1. שיעור הכמות הקטנה

האחרונים הסתפקו בדברי הרמב"ם מהי הכמות המעטה שבה מדובר. הגרש"ז ב'מעדני ארץ' (ג, ג) טוען שהפעולות הנוספות שהרמב"ם הזכיר באו להגדיר את הכמות. כלומר, קצירה מעטה היא קצירה שאי אפשר להעמיד ממנה כרי. הדרישה היא לכמות שאי אפשר לעשות בה את פעולות ההמשך שלאחר הקצירה. הדעות המחמירות⁷ אומרות ש'מעט' פירושו שיעור אכילה או שלוש סעודות. יתכן שהסברא היא שהאדם בשמיטה הוא כאורה, וכל הזכויות שניתנו לו ביבול הן לאכול בלבד. אולי מעין המן שניתן כל פעם ליום אחד.

6. רעיון זה עולה מדבריו של המעדני ארץ (ג, ג) שנראה בהמשך.

מאידך גיסא, יש שדייקו⁸ מהמילים "קוצר כל שדהו" שאין חובה לקצור כמות קטנה ממש, אלא די בקצירת חלק מהשדה כל עוד לא ייקצר השדה כולו. בעלים אינו קוצר חצי שדה.

נעיר, כי מדברי המשנה (ה, ז) העוסקת במכירת כלים לעם הארץ עולה לכאורה דרך ביניים:

היוצר, מוכר חמש כדי שמן וחמש עשרה כדי יין, שכן דרכו להביא מן ההפקר.

המשנה מדברת על מכירה בכמות מסוימת, ואומרת שכן דרך להביא מן ההפקר. כמות זו היא אפשרות ביניים בין האפשרויות שעלו באחרונים – היא אינה מצומצמת כמו המנה היומית של המן, אך גם אינה מגיעה לכמות של קצת פחות משדה שלם.

7. רידב"ז וגר"ח ברלין, הובאו דבריהם בספר השמיטה פרק ג הערה 12.

8. חזון איש יב, ו. בהמשך הוא מסייג את דבריו ואומר שדבריו כי "שיורו מוכיח עליו שאינו נוהג בעלות" נכונים רק בשביל שלא לעבור על לאו דאוריתא, אבל משום שבות אין השיור מועיל.